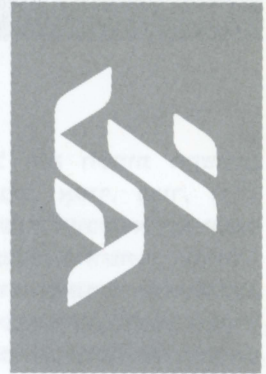

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • סיוון תשס"ה

פרס ישראל לאהרן דותן

פרס ישראל בחקר הלשון העברית לשנת תשס"ה הוענק לחבר האקדמיה פרופ' אהרן דותן. פרופ' דותן, מחשובי חוקרי העברית בדורנו, זכה בפרס "על תרומתו המיוחדת לחקר הלשון העברית, תולדותיה והתפתחותה מתוך ראייתה כחלק מהמורשת היהודית והתרבות העברית, ועל חלקו בעשייה הלשונית והתרבותית".

התחומים העיקריים בעבודתו המדעית: "כתבי יד של המקרא ונוסחם, מסורת המקרא וטעמי המקרא לשיטותיהם, שיטות הניקוד השונות והבלשנות העברית של ימי הביניים. ובכל אלה הוא תרם במקוריותו ובחידושו עד כדי פריצת דרך ושינוי כיווני מחקר קודמים" (מנימוקי השופטים).

יותר מיובל שנים שותף פרופ' דותן לעבודת האקדמיה. בשנים תשי"א-תשי"ג שימש מזכיר מדעי בוועד הלשון ואחר כך באקדמיה ללשון העברית עד שנת תשכ"ד. בשנת תשכ"ו נבחר לחבר יועץ באקדמיה ובשנת תשל"א לחבר מלא.

נפתח אתר המילון ההיסטורי
<http://hebrew-treasures.huji.ac.il>

בחירות באקדמיה
 מליאת האקדמיה בישיבתה ביום י"ג בסיוון תשס"ה (20 ביוני 2005) בחרה בנשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** לתקופת כהונה נוספת לשנים תשס"ו-תשס"ט.
 פרופ' **אברהם טל** נבחר לסגן הנשיא. הוא מחליף את פרופ' **מנחם צבי קדרי**, שהיה סגן הנשיא משנת תשנ"ד.
 ד"ר **קציעה כ"ץ** נבחרה לחברת מנהלה.

שרת החינוך באקדמיה

מפיה על הקשר שלה ללשון העברית. הגבי לבנת סיפרה שאביה, איש האצ"ל, שהה במחנה המעצר של הבריטים בקניה, ולמד שם דקדוק עברי ("דקדוק הפה והאוזן") מפי חברו למחנה **עוזי אורנו**, לימים פרופסור ללשון העברית וחבר האקדמיה. בארץ ניצל את הידיעות שרכש במחנה ותקופת-מה לימד לשון עברית בשיעורים פרטיים.

פרופ' **בר-אשר** אמר בפתח דבריו שאמנם בציבור נקשר שמה של האקדמיה בחידושי מילים, אבל בראש ובראשונה האקדמיה היא מרכז לחקר הלשון העברית ובראש מעייניה - זה כחמישה עשרים - מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. נוסף על המפעל המפואר הזה, שהישגיו משמשים חוקרים בכל תחומי מדעי היהדות, סקר הנשיא את העבודה המגוונת של המזכירות המדעית ובכללה השירות לציבור, את תרומתם של מדורי המחשוב וההוצאה לאור לעבודת האקדמיה, את פעולתו של מכון מזי"א לתולדות תחיית העברית ואת עבודת יועצי הלשון ברשות השידור ובטלוויזיה החינוכית, שהם שליחי האקדמיה במוסדות האלה.

הנשיא שב והשמיע דברים על הקיצוצים המעיקים בתקציב האקדמיה וציון שמפעלים מדעיים ותרבותיים דומים בארצות העולם זוכים להכרה לאומית ולתקציבים נדיבים. על שאלת השרה בדבר הזיקה שבין עבודת האקדמיה ובין הלימוד והחינוך בבתי הספר השיב פרופ' **טל** שהנורמות בלשונו נקבעות על סמך האוצר הגדול של העברית לדורותיה. מפעל המילון מתאמץ לאסוף ולשמר את האוצר הזה, לנתחו ולהציגו לציבור ובכללו למורים ולתלמידים.

פרופ' טל הסביר כי מפעל המילון הוא מפעל לאומי ויש בו מילוי חוב כלפי התרבות היהודית לדורותיה. הוא סיפר כי בימים אלו הסתיים שלב חשוב בעבודת המילון,

שרת החינוך התרבות והספורט הגבי **לימור לבנת** ביקרה באקדמיה ביום ג' באדר ב' (14 במארס 2005). השרה נפגשה עם נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר**, עורך המילון ההיסטורי פרופ' **אברהם טל**, מנכ"ל האקדמיה ד"ר **נתן אפרתי** ועם כמה מחברי האקדמיה ועובדיה. אנשי האקדמיה סיפרו לשרה על פעולותיה של האקדמיה, השיבו לשאלותיה ואף שמעו

השרה לבנת, ד"ר אפרתי, פרופ' בר-אשר ברקע ספריית אליעזר בן-יהודה

השרה לבנת, ד"ר חיים א' כהן, דורון רובינשטיין, פרופ' אברהם טל

עוד בגיליון

- "הניקוד והבעיה היהודית" מאת מרדכי מישור
- **לימד לשונך** - מונחי זואולוגיה
- "על שמות עבריים לרַכִּיכּוֹת של ארץ ישראל" מאת יוסף הלר

המשקלים פֶּעִיל וּפְעִיל

קבוצה לעצמה של יוצאים מן הכלל היא השמות הקשורים לחקלאות המנוקדים קמץ, דוגמת אָבִיב, אָסִיף, בָּצִיר, זָמִיר, חֲרִישׁ, סְפִית, קָצִיר מן המקרא; גָּרִיד (עונת היובש, אדמה יבשה) ומְסִיק מלשון חז"ל; גָּדִיד וקָטִיף מן העברית החדשה. משחלפו השנים, ויותר מכך – משהתפתחו המאגרים הממוחשבים, נמצאו שמות רבים נוספים המנוקדים בקמץ (אלה שמן המקרא היה ברור שנשמטו בטעות, דוגמת רָקִיק) והרשימה של היוצאים מן הכלל לסעיף א נוספו שמות שונים – בעיקר של בעלי חיים – המנוקדים בשווא, כגון חֲזִיר וּכְפִיר.

לקראת העיון מחדש בסוגיה זו בוועדת הדקדוק התבקשה המזכירות המדעית להציג לפני הוועדה רשימה מלאה ככל האפשר של השמות בשני המשקלים. רשימה זו הביאה את הוועדה ובעקבותיה את מליאת האקדמיה להכיר שהמציאות הלשונית אינה מאפשרת קיומו של כלל. הכלל הקודם הפך אפוא להנחיה מכאן ולהבא לקובעי המונחים:

שמות הנוטים כשמות תואר – כלומר, מעמידים גם צורת נקבה, יישקלו בדרך כלל במשקל פֶּעִיל. השמות האחרים, שאינם נוטים כשמות תואר – כלומר, אינם מעמידים צורת נקבה, יישקלו בדרך כלל במשקל פְּעִיל.

וזו צורתם התקנית של כמה שמות – בעיקר כאלה שהדוברים מתלבטים בהם – כפי שאושרה במליאת האקדמיה בישיבתה מיום י"ד באייר תשס"ה (23 במאי 2005):

פֶּעִיל: זָקִיף, זָמִיר, זָצִיעַ, זָרִיד, כְּפִיל, כְּפִיס, לְהִיט, נְטִיף, נְקִיק, נְתִיף, צָעִיף, שְׁבִיס.

פְּעִיל: גָּרִית, תְּלִיף, נְגִיף, נְחִיל, סְעִיף, פְּרִיט, צְמִיג, צְרִית, קְרִישׁ, רְבִיעַ, רְדִיד, רְצִיף, שְׁזִיף, שְׁתִּיל.

שאר השמות ניקודם על פי המצוי במקורות, במאגר המונחים ובמילונים. הרשימה המלאה שמורה במזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית.

רונית גדיש

חדשות ממאגר המונחים

במאגר המונחים נקלטו המילונים האלה:
מונחי **אריגה**: תְּפִי רקמה, הידורים ותחרה; טקסטילים בשימוש בארכאולוגיה.

מונחי **הבנקאות ושוק ההון**: הפרק השלישי.

מונחי **טכנולוגיית המידע**: פרק 20 – פיתוח מערכות. כמו כן עודכנו מונחים מפרק 12 – מצעי נתונים, תְּחָסֵן וצִיוד התְּחָסֵן, ומפרק 15 – שפות תכנות.

נקלטו **המילים בשימוש כללי** שאושרו בשנת תשס"ה, ובהן תְּקִלִיף (פילינג), מְסַקֶּת (מסקרה), מְרָעֵשׁ (סנסציה), מְצָלָה (מנגל).

בעת האחרונה אנו קולטים במאגר רשימות מונחים הנמצאות בדיון בוועדות המינוח המקצועיות, ובהם מונחי **רפואה**, **ביולוגיה** ו**ספרות**. מונחים אלו טרם אושרו במוסדות האקדמיה ולכן צוין לצד המילונים הללו: "בהכנה", וכן לכל מונח נלווית הערה שהמונח טרם אושר. פרסום מוקדם של מונחים אלו נועד לאפשר לציבור להכיר את עבודת ועדות המינוח ולהגביל על המונחים.

כתובת המאגר: <http://hebrew-terms.huji.ac.il>

המשך מעמוד 1

שרת החינוך באקדמיה

הוא שלב העמדת מסד הנתונים של כל היצירה היהודית מימי המקרא ועד שנת 1050 לספירה. כמו כן צעד המילון ההיסטורי צעדים נמרצים לקראת העמדת מסד נתונים דומה לתקופה החדשה שלמן ראשית תקופת ההשכלה ועד קום המדינה. חומרי המילון עומדים לרשות כל מי שמתעניין ביצירה עברית כלשהי ובקרוב אף יוצגו באינטרנט.

לדבריו, אף שעבודת המילון נעשית על פי אמות מידה אקדמיות מחמירות, הצגתו לקהל באינטרנט תהיה נוחה לשימוש.

השרה שמעה הסברים על מאגר המונחים מפי **רונית גדיש**, המזכירה המדעית, והתרשמה במעט מהעבודה במילון ההיסטורי בהנחיית ד"ר **בנימין אליצור**, ראש המדור לספרות העתיקה, ו**דורון רובינשטיין**, מרכז המדור לספרות החדשה. הגבי לבנת חתמה את ביקורה בסיוור ב"יד בן יהודה" בהדרכת ד"ר **אפרתי**.

על שמות עבריים לרפכיכות של ארץ ישראל מאת יוסף הלר

משימוש במונחים כלליים כגון "חילזון" או "צדפה" מתוך הנחה שחובבי הטבע יודעים אם לפניהם חילזון או צדפה, והכללת מונחים אלו בשם העברי לא תוסיף להם מידע.

שם של "למה" הוא שם המתבאר לחובבי הטבע הסקרנים מתוך ההסבר שהם נחשפים לו וממנו הם לומדים להכיר את בעל החיים. למשל, **עלעלית** - חילזון שוכן ים הניזון מאצות ואוכל את האברונים מטמיעי האור שבהן, אך במקום לעכל אותם הוא שותל אותם בגבו וכאן הם ממשיכים להטמיע במשך חודשים רבים, כאילו הם בתוך עלה; **דקוסטית** - חילזון שוכן יבשה, תואר בפעם הראשונה בידי עמנואל דקוסטא (1791-1717), שהיה מזכיר האגודה המלכותית למדע בבריטניה והיהודי הראשון שעסק בחקר קונכיית. דקוסטא מעל בכספי האגודה והושלך לכלא. כדי להשיב את כספי המעילה הוא נשא הרצאות בתשלום לפני הקהל הרחב, וכך עלה בידו לשלם את חובו ולצאת לחופשי. יש בסיפור הזה ניחוח מתובל - והשם נקלט.

לעתים טבענו שם עברי לסוג על ידי תרגום שמו המדעי. במקרים האלה השם המדעי מבטא את אורח החיים או את מבנה הגוף של הסוג. למשל, הסוג *Coralliophila* הוא חילזון השוכן על אלמוגים בלבד, עובדה המשתקפת בשמו המדעי, ומכאן נקבע שמו בעברית - **אלמנון**. הסוג *Punctum* הוא חילזון השוכן על עלי שלכת וגודלו כגודלה של נקודה, כפי שעולה מן השם המדעי, ומכאן בעברית - **נקדיית**. אולם בדרך כלל תרגום השם המדעי לעברית ייתן שם חסר פשר. למשל, השם המדעי של הסוג *Microxeromagna* תרגומו 'מגנה-קטנה-יבשה'. במקרה הזה טבענו את השם **בְּרִישֵׁית** - בגלל הזיפים שעל פני הקונכייה.

שם עברי של סוג רצוי שיהיה בן מילה אחת, אך לעתים קבענו שם בן שתי מילים (**אֲרֻנְבֵי-ים**) - הרכב שהוא צירוף של שם ותואר או צירוף סמיכות. לשם בן שתי מילים (מוקפות) יתרון, שכן הוא מאפשר לתת שמות לסוגים קרובים אגב "וריאציות על נושא". בקבוצת הצדפות יש כמה סוגים קרובים ששמותיהם "תיבה": **תְּבֵה-צָרָה**, **תְּבֵה-שְׁעִירָה**, **תְּבֵה-חֹל**, **תְּבֵה-לְבָנָה**. חובבי הטבע המתודעים לשמות האלה מבינים שמדובר בסוגים קרובים. עוד דוגמה היא קבוצה של חמישה סוגים קרובים של חילזון שקונכייתם גבוהה, צרה ודמוית מגדל: **מְגֻדְלוֹן** על פי צורת הקונכייה, **מְגֻדְלָף** לסוג שבפתח קונכייתו יש מעין חרטום סולד, **מְגֻדְלִית** לסוג המסוגל לרביית בתולים, **מְגֻדְלֵ-מְלַחוֹת** לסוג הנפוץ בעיקר במלחות ו**מְגֻדְלֵ-אֶפֶל** לסוג שקונכייתו כהה.

לא כל סוג מדעי זכה לשם סוג עברי משל עצמו. לעתים ליקטנו בשם עברי אחד קבוצה של מינים השייכים לכמה סוגים הקרובים זה לזה במיון המדעי, אם לדעתנו הם דומים מאוד למראה. השם **אֲרֻנְמוֹן** ניתן לשני הסוגים *Bolinus* ו-*Hexaplex* כיוון שמשניהם הפיקו את צבע הארגמן בימי קדם. לחמשת הסוגים *Tectonatica*, *Paryaudeautia*, *Eunatica*, *Naticarius* ו-*Neverita* קבענו את השם **טְבוּרִית** על פי השם הרוסי "פופוצ'איאה אוליטקה" שתרגומו

הטבע של ארץ ישראל, בדומה לעתיקותיה, הוא חלק מן המורשת הלאומית אשר אנו, תושבי ישראל, מופקדים על שימורה. אחד הכלים שלנו בשימור הטבע הוא מתן שמות עבריים לקבוצות השונות של עולם הטבע. לא מכבר אושרה באקדמיה ללשון העברית רשימה של שמות עבריים לרפכיכות - זו הקבוצה הכוללת את החלזון, הצדפה, התמנון והדיונון.¹

ברפכיכות אנו פוגשים כבר בגן הילדים: הגנת מביאה שבולים לפעוטות כדי שיתבוננו בהם כאשר הם אוכלים, גדלים ומטילים ביצים;² אנו פוגשים בהן שוב בבתי ספר שדה: המדריך מראה לבני נוער חלזונות וצדפות בטבע; ושוב - באוניברסיטה: סטודנטים מנתחים רפכיכות ודנים בבעיות האבולוציה של הקבוצה. קהל הבאים במגע עם רכיכות הוא אפוא רחב ומגוון, ועל כן הדרישה למתן שמות עבריים לרכיכות פנים רבות לה. אספן הקונכיות והפרופסור יעדיפו שם עברי הדומה או זהה לשם המדעי או שהוא בבואה מדויקת שלו (**אֲוִפִּיסְטוֹבְרַנְכִיָה** או בתרגום **אחור-זימניים**),

הגנת והמורה יסתפקו בשם כולל לקבוצות גדולות של רכיכות (**צדפה**, **שבולל**), ואילו איש שמירת הטבע יעדיף שם עברי נפרד לכל אוכלוסייה מקומית של כל מין מקומי (**סְהָרֻזִית** יִדְוֹן לְבָקְנִית). אם כן, אל מי נכוון בשעת קביעת השמות העבריים?

אוכלוסיית היעד לשימוש בשמות עבריים צריכה, לדעתי, להיות בני נוער חובבי טבע. בני הנוער האלה יודעים מהם חלזונות וצדפות ואף יודעים שאלה מתקבצים לקבוצה גדולה יותר - הרכיכות, אך אין הם מכירים את כל סוגי החלזונות והצדפות. צעירים ונלהבים הם מרימים חילזון בטבע ושואלים "איזה חילזון הוא זה?" ובתשובה הם צריכים לשמוע שם עברי קצר, חינני וקליט. הציבור הרחב, מחברי ספרים למיניהם, סטודנטים, חובבים - על כל אלה לאמץ את השם העברי העונה על צורכיהם של חובבי הטבע הצעירים.

נקודת מבט זו הנחתה את עבודת הוועדה בקביעותיה, ועל פיה נבחרו שמות עבריים שאני מכנה אותם שמות של "הבנתי" ושמות של "למה". שם של "הבנתי" הוא שם שיש בו פיסה קטנטנה של מידע על הרכיכה ואורחות חייה והוא משקף את מה שעניי חובבי הטבע רואות בהתבוננות בה בטבע. למשל, מידע על המבנה היחודי של הסוג: **אֲצָבְעוֹת-שְׁהָרוֹת** - חילזון שקונכייתו שחורה ועולות מתוכה שלוחות ארוכות, דמויות אצבע; **זָרִית** - חילזון המצויד בזר של זימים הנישא על הגב; **סוּמוֹן** - חילזון חסר עיניים; מידע על בית גידולו: **סֶלְעוֹן** - שוכן בינות לסלעים; אורחות ההזנה שלו: **קְטָלְמוֹג** - שוכן על אלמוגים ומשמידם; או התנהגותו: **רִיָּרָן** - מפריש כמויות עתק של ריר. בשמות הסוג נמנענו בדרך כלל

1. על פי השיטה המדעית נוהגים לדרג את כל ממלכת החי לשש דרגות (בסדר עולה): מין, סוג, משפחה, סדרה, מחלקה (למשל, חלזונות, צדפות, תמנונים) ומערכה (למשל, רכיכות).
2. מערכת הרכיכות מתחלקת לשמונה מחלקות ולאחת מהן, מחלקת החלזונות, משתייכת תת-מחלקת השבולים. בקבוצת השבולים כל פרט הוא דרמיני.

התשס"ה - 2005 האקדמיה ללשון העברית • המזכירות המדעית • בעריכת רחל סליג

בעלונים אלו מובאים שמות חלזונות מתוך מילון הזואולוגיה: רְכִיכוֹת תַּשְׁס"ד. את השמות הסדירה וקבעה הוועדה למונחי הזואולוגיה שפוננה באקדמיה ללשון. הרשימה המלאה – במאגר המונחים של האקדמיה במרשתת-אינטרנט. מערכת הרכיכות מסודרת לפי מבנה מדרגי: מחלקה ← סדרה ← משפחה ← סוג (genus) ← מין (species). שם המין הוא צירוף של שתי מילים: האחת שם הסוג (שם עצם) והשנייה שם הלוואי. למשל: שם המין סְהָרֵן חֶלֶק; סהרן – שם הסוג, חלק – שם הלוואי. לצד כל שם עברי מצוין שם המשפחה בסוגריים מרובעים.

חֶלְזוֹנוֹת יַמִּים

כַּף-שֶׁקֶנְאִי [חֶלְזוֹנוֹת]

(השם המדעי: *Aporrhais pespelecani*)

צורת הקונכייה של החלזונות מן הסוג הזה מזכירה כף רגל של שקנאי.

סְהָרֵן חֶלֶק [סְהָרְנִיִּים]

(השם המדעי: *Nerita polita*)

שפת הפתח של הקונכייה מזכירה את חרמש הירח. במין זה הקונכייה חלקה (שלא כסְהָרֵן הַמְחֻסָּפֵס).

גִּלְגִּלוֹן יַם-סוּפִי [גִּלְגִּלִּיִּים]

גלגילון ים-סופי

(השם המדעי: *Trochus erithreus*)

השם המדעי של הסוג, טְרוֹכוֹס, הוא על שם יציר ים אגדי. כאשר חש טרוכוס בנוכחות אדם הוא נהג לצנוח למעמקי הים כשהוא מתגלגל לכדור – עד יעבור זעם. השם העברי נקרא על שם הגלגול.

חַרוּזִית פְּרַעָה [גִּלְגִּלִּיִּים]

(השם המדעי: *Clanculus pharaonius*)

פני הקונכייה נראים מכוסים חרוזים-חרוזים. שם הלוואי בעברית (על פי השם המדעי) רומז על הימצאה בים-סוף.

כַּפֵּה-סְרוּגָה מְסֻרְטָט [גִּלְגִּלִּיִּים]

כיפה-סרוגה מסורטטת

(השם המדעי: *Osilinus articulatus*, *Monodonta turmiformis*; באנגלית: Turban)

צורת הקונכייה מזכירה צְנִיף (=טורבן) הנזכר בשם המדעי ובשם האנגלי. הצניף, כיסוי הראש שגברים בהודו ובארצות האסלאם חובשים, עשוי רצועת בד ארוכה שנכרכת סביב הראש. וְתִיקִי הַשְּׁפָה המירו את השם הלועזי (Turban) בשם עברי.

חלזונות יבשתיים

שננית אטרת [סלעוניים]

שיננית איטרת
(השם המדעי: *Euchondrus saulcyi*)

בפתח הקונכייה של הסוג הזה ניבטות שיניים. שם הלוואי ניתן לו בשל כיוון הפיתול שלו לשמאל.

ברברית צלעונית [ברבריתיים]

ברברית צלעונית
(השם המדעי: *Pleurodiscus erdelii*)

הקונכייה בסוג הזה עשויה פיתולים רבים ודקים המכורכרים (המסובבים) זה סביב זה כחבל.

סגורית הגלבוץ [סגוריתיים]

סגורית הגלבוץ
(השם המדעי: *Cristataria petrboki*)

בסוג זה נחסם פתח הקונכייה בסוגר מיוחד לאחר שהחילזון נכנס לתוכה. המין הזה מצוי בהרי הגלבוץ בלבד.

נזירית דו-גונית [חרוטניים]

(השם המדעי: *Monacha syriaca, Monacha haifaensis*)

בסוג זה שפת הפתח העבה של הקונכייה מזכירה את כיסוי הפנים של הנזירה. שם הלוואי הוא על שם שני הצבעים (חום ולבן) של הקונכייה.

ברחול מדבר [קדמומיים]

ברחול מדבר
(השם המדעי: *Eremina desertorum*)
סוג השוכן בחולות המדבר.

תודתנו לפרופ' יוסף הלר מהאוניברסיטה העברית בירושלים, חבר הוועדה לזואולוגיה, על סיועו בהכנת העלונים. האיורים מובאים בספריו של יוסף הלר – "שבלולי ארץ ישראל" (הוצאת משרד הביטחון, תשנ"ג), "חלזונות הים של ארץ ישראל" (הוצאת מאגנס, בדפוס).

כל האיורים באדיבות טוביה קורץ.

הניקוד והבעיה היהודית

מאת מרדכי מישור

הניקוד הומצא במאה השביעית או השמינית לספירה. לא לפני כן. כלומר, הניקוד הומצא כשארון הספרים היהודי כבר נשא את כובד משקלה של הספרות הקלסית, או מה שקרוי בפינו "המקורות". התלמוד הבבלי - החיבור החותם את ספרות חז"ל השורשית והתופס מקום בראש בתולדות תרבות ישראל עד ימינו - כבר היה חיבור ותיק בזמן שהומצא הניקוד.

באותם הימים של ערב המצאת הניקוד היו בעם ישראל מסורות הגייה שונות, שרידים של דיאלקטים מימים קדומים. ההבדלים בין מסורות ההגייה היו עדיין מוגדרים, פחות או יותר, הגדרה גאוגרפית, כמו הדיאלקטים שברקען. מקצת ההבדלים בין מסורות ההגייה התבטאו במידת ההקפדה על הגיית הגרוניות. ההבחנה בין חי"ת לה"א הייתה בקרב יהודי בבל חזיון נדיר, ורק מומחים למקרא הקפידו בה. בני ערים מסוימות בגליל - חיפה, טבעון, בית-שאן - שהשפעת היוונית הייתה בהן חזקה במיוחד, התרשלו בהגיית הגרוניות כל כך שהחכמים אסרו עליהם לקרוא בתורה בציבור. התופעות האלה, שספרות חז"ל מעידה עליהן, מתאשרות ביחודי הכתיב המבצבים בכתובות שנמצאו בחפירות ארכאולוגיות. הבדלים אחרים היו במערכת התנועות - וזה הנושא שמעניין אותנו, ועל כן איאלץ

להוגיע את הקורא בכמה פרטים יבשים. בארץ ישראל התקיימה מסורת אחת בעלת שבע תנועות מובחנות היטב באיכותן; מסורת זו מיוחסת לבני טבריה. במקומות אחרים הסתפקו בחמש תנועות; המחקר מכנה את מסורת ההגייה הזאת "המסורת הארץ-ישראלית". בו בזמן הייתה בבבל מסורת הגייה שהיו בה שש הבחנות תנועיות. סמובן, הגבולות בין תחומי ההגייה לא היו קבועים במסורות, והיו מקומות בעלי מסורת מעורבת, כפי שקורה ברגיל בין דיאלקטים של לשונות חיות. המסורות השונות דרו בשכנות טובה ובכבוד הדדי מלא. לא נמצא כל סימן לשאיפות מכוונות של השתלטות של מסורת אחת על חברתה. מצד ההלכה כל המסורות האלה נחשבו כשרות ונכונות באותה מידה.

ואז צלצלו הפעמונים והופיע הניקוד. המצאה גאונית, שזימנה למלמדי תינוקות כלי קל ונוח לסייע בלימוד הקריאה. לצורכי לימוד בלבד, כמובן. איש לא היה מעז להוסיף סימני עזר כאלה על גבי ספר תורה שנועד לקריאה בבית הכנסת. דבר כזה היה נחשב, לכל הדעות, לפגיעה בקדושת הספר. ומוזר הדבר שגם אחרי הגלגולים שעברו על הניקוד, ולאחר שקיבל לגיטימציה מלאה מצד סמכות ההלכה, עד היום ספר תורה שיש בו ניקוד הרי הוא פסול (שולחן ערוך, הלכות ספר תורה סימן רע"ד).

אבל נמשך את הסיפור שלנו כסדרו. בזמן שהומצא הניקוד, הוא הומצא במקביל בכל מסורות ההגייה. והרי לנו שלוש שיטות ניקוד מקבילות, השונות זו מזו הן בצורת הסימנים הן במספרם. שהרי,

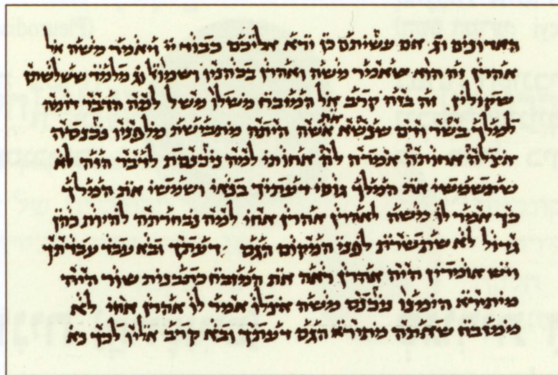
א. הניקוד ומסורות ההגייה

ב"חדרים" של מזרח אירופה - כך אומרים - היה המלמד מספר לדרדקיו את סיפור העקדה בזה הלשון: "פעם אחת בא הקדוש-ברוך-הוא אל אברהם אבינו עליו השלום ואמר לו: 'אברהם אבינו, במטותא ממך, קח נא את בנך את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה על אחד ההרים'. קם אברהם אבינו עליו השלום השכם בבוקר, התפלל שחרית בכוונה רבה, לגם כוסית יי"ש, קיפל את טליתו ואת תפיליו, נישק את הסידור והחזיר אותו לארון הספרים, ליד הגמרות (דפוס ראם, עם רש"י ותוספות), לבש את קפוטת השבת וחבש לראשו את השטריימל, נטל בימינו את שקית הטלית והתפילין ובשמאלו אחז ביד יצחק אבינו עליו השלום, נישקו את המזווה, נעלו את הדלת בשקט בשקט כדי שלא להעיר את שרה אמנו עליה השלום, התפללו את תפילת הדרך, ובלכתם שניהם יחדיו שרו להם בדבקות את מזמור קכ"א (יאשא עיני אל ההרים)...".

התיאור הזה מעלה על פנינו חיוך סלחני. כי אנחנו, המודעים כל כך לבחינה הדינמית של תולדות התרבות, לשינויים הראליים והמנטליים החלים מתקופה לתקופה ולפעמים מדור לדור - מה אנחנו יכולים לעשות מול סיפור המבטא תפיסה מונוליתית כל כך של כל תולדות האומה למן תקופת האבות ועד העיירה בגליציה? מה אנחנו יכולים לעשות, אם לא לעמוד משתאים ומחרישים?

לכנות את זה אנאכרוניזם? בעולם המחשבות הזה, האופייני לסוג מסוים של יהדות, המושג אנאכרוניזם בטל. אם לנקוט את מערכת המושגים של מאקס ויינרייך (תולדות היידיש, III 47.2), לא אנאכרוניזם יש כאן אלא פאן-כרוניזם, תפיסה של מקשה תרבותית שאין בה מוקדם ומאוחר, שאינה ניתנת לניתוח פנימי, שהמושג "התפתחות" אין לו מקום בה. התרומה הגדולה של "חכמת ישראל" - או בכינוי הרווח היום: "מדעי היהדות" - היא פריצת המחסום המנטלי שהתבטא בתפיסה המונוליתית הזאת והחזרת הממד הכרונולוגי ליהדות. ולא רק למען האמת ההיסטורית אלא לשם הבנה עמוקה יותר של תרבותנו, שכן בתולדות התרבות, השיבוץ של תופעה בהקשר ההיסטורי של הופעתה עשוי להאיר אותה באור חדש.

רחוק אני, רחוק אני מאוד, מלטעון שהניקוד הוא בעיה מרכזית בימינו. אבל מה נעשה והנושא עלה לדיון ציבורי בעקבות כתבה של ימימה עברון ב"הארץ" בטי"ו בסיוון תשס"ד (4.6.2004), ואי אפשר להתעלם מן הגלים שהנושא הזה הכה בעולמנו. ומכיוון ששמי הזכר בהקשר הזה ואני רואה את עצמי שותף באחריות לסערה-זוטה שהתחוללה, ראיתי לערב את עצמי בוויכוח הציבורי. וכל ההקדמה שהקדמתי לא באה אלא כדי שיובן מדוע אני עומד להשקיף על העניין מזווית הראייה ההיסטורית.

ספרא, כ"י וטיקן 66, מנוקד ניקוד בבלי (א"א פינקלשטיין, תורת כהנים, ניריורק תשי"ז, עמ' קצ)

(תהילים קמה, ח), אֶוֹנִית (דברי הימים ב' ח, יח); במסורות האחרות הניקוד בחולם: גדול-חסד, אוניות. מסורות ההגייה ליוו את היהודים בנדודיהם. מסורת ההגייה של בבל נדדה לתימן; מסורת ההגייה של בני תימן היא אפוא המשכה של מסורת בבל, בעלת שש התנועות. מסורת ההגייה הארץ-ישראלית נדדה לאירופה, והיא הגייתם של בני ספרד לפני הגירוש ושל הקהילות הספרדיות בכל העולם לאחר הגירוש. מסורת ההגייה הטברנית אבדה. המסורת האשכנזית, בעלת שבע הבחנות תנועתיות, אינה המשך של מסורת טבריה אלא התפתחות משנית של המסורת הארץ-ישראלית, שהתרחשה בגרמניה במשך המאה השלוש-עשרה.

המשך בגיליון הבא

כמובן, כל נקדן ניקד בהתאם למסורת ההגייה שבפיו. בקצרה: המסורת בעלת חמש תנועות, המכונה "ארץ-ישראלית", השתמשה בחמישה סימנים. המסורת של טבריה, ה"טברנית", השתמשה בשבעה: הסגול ציין תנועה שבין הפתח לצירי; הקמץ (האחד!) פני בני מסורת טבריה לא היה הבדל בין הקמץ הגדול לקמץ הקטן של הדקדוק שלנו) ציין תנועה שבין הפתח לחולם. במסורת הבלבית, בעלת שש תנועות, היה הבדל בין קמץ לפתח, אבל לא היה הבדל בין פתח לסגול (הגייתו הייתה כהגיית הפתח הטברני) וסימן אחד שימש במקום שתי התנועות האלה.

ושוב: כשם שכל מסורות ההגייה נחשבו כשרות ונכונות, כך גם סימני הניקוד שתיארו אותן. הניקוד הטברני היה כשר ונכון לא יותר מ"מתחריו" וגם לא פחות מהם, אף על פי שבכמה מקרים הוא סותר את נוסח הכתיב המקודש של המקרא, למשל: גדול-חסד

על שמות עבריים לרפיונות

המשך מעמוד 3

היוונית Chiton נשאלה מן הפניקית, והיא שאלה אותה מן האכדית שבה Kutanu/Kutinu משמעה 'גלימה' וממנה פתנת העברית. קבענו אפוא את השם פתנות-ים תמורת Chiton ולצדו הותר גם השם הרווח כיטון. ימים יגידו איזה שם ייקלט - פִּיטוֹן או כהצעתנו פתנות-ים.

איננו ראשונים במתן שמות עבריים לרכיכות. קדמו לנו אשר ברש, יהושע מרגולין, נחום שלם ואחרים, אלא שמשרעת השמות שהם הורישו לנו לא הייתה רחבה ומקיפה די הצורך. שילבנו ברשימה שלנו את השמות שנקבעו לפנינו בכל מקום שהיה אפשר. כיום ברשימה כ-800 שמות. אם שמות עבריים אלו יעזרו לקרב את בני הנוער אל הטבע של ארץ ישראל - השגנו את מטרוננו.

הוועדה לזואולוגיה חידשה את פעולתה בשנת תשנ"ה (1995). בשנת תשס"ג סיימה הוועדה להכין את רשימת "שמות הרכיכות (החלזונות והצדפות) בארץ ישראל ובימים הסמוכים אליה". הרשימה אושרה במליאת האקדמיה ללשון העברית ופורסמה במאגר המונחים של האקדמיה באינטרנט.

חברי הוועדה - מהחלקה לאבולוציה ואקולוגיה של האוניברסיטה העברית: ד"ר חנן דימנטמן (יושב ראש), ד"ר דני גולני, פרופ' דב פור (עד שנת תשס"ב), פרופ' יוסף הלר ופרופ' יהודה ורנר.

חברי האקדמיה ללשון העברית: פרופ' יעקב זוסמן, פרופ' דוד טלשיר, פרופ' גד בן-עמי צרפתי ופרופ' יהודה רצהבי (עד שנת תשנ"ט).

מזכירת הוועדה - קרן דובנוב מן המזכירות המדעית של האקדמיה.

חילוון טבורי, ואילו לסוג *Polinices* ניתן השם פּוֹשֵׁט-רָגֵל על פי הנוהג של כל הקבוצה לפרוס ולנפח את הרגל.

בדומה לשם הסוג, גם שמו העברי של המין רצוי שייתן פיסה קטנה של מידע על בעל החיים. המידע יכול לתאר את מבנהו: אַרְגָּמוֹן חד-קוצים כנגד אַרְגָּמוֹן קהה-קוצים; את תפוצתו: סֵלְעוֹנִית הַגָּלִיל נמצאת רק בגליל וּשְׁנִיית הַנֶּגֶב - רק בנגב (הקפדנו לתת שמות גאוגרפיים רק למינים שתפוצתם תחומה לאזור מסוים); וכן את בית הגידול שלו: עֵבְרָוִן סוּף שוכן על צמחיית מים; או את השימושים ברכיכות בתרבות העמים: פִּי-פוֹשֵׁי אֶסִימוֹן ופִּי-פוֹשֵׁי מִטְבֵּעַ - שני מינים ששימשו אמצעי תשלום באפריקה ובמזרח הרחוק עד למאה הי"ח. נמנענו משמות התואר "גדול" או "קטן" אך השתמשנו ב"ענק" וב"זעיר" כגון צִדְפַת עֵנֶק, נְקֵדִית זְעִירָה.

השם העברי של משפחה נגזר משמו העברי של אחד הסוגים במשפחה בתוספת הסימות יים (סֵלְעוֹנִיִּים, לְבָנוֹנִיִּים). במקרים יוצאים מן הכלל במקום סימות זו השתמשנו במונח "משפחת ה-" (**משפחת הַשְּׁנִי, משפחת הַגָּלִילִי**).

בקבוצות מדעיות שהן מעל לרמת המשפחה - לצד שמות מן המקורות (חילוון, צדפה, שבלול) ושמות שהתחדשו בעברית החדשה (דיונון, תמנון) - יצרנו גם שמות חדשים. למשל, הדיונון והתמנון משתייכים לקבוצה אחת שהשם המדעי שלה *Cephalopoda*, שמשמעו 'ראש-רגליים'. שם זה נתן בראשית המאה הי"ט חוקר צרפתי שסבר שלבעלי חיים אלו רגליים היוצאות מן הראש. לימים התברר שתצפית זו אינה נכונה, ומה שמאפיין את קבוצת הדיונוניים והתמנוניים הוא תנועה סילונית. לפיכך טבענו לה את השם סֵילוֹנִיִּים. קבוצה אחרת של רכיכות שהיא מעל לרמת המשפחה מתאפיינת בשמונה לוחות גיר (=קשוות) על הגב. בעקבות השם המדעי *Chiton* (שהוא השם הרווח בשפות אירופה) גם בעברית כונתה רכיכה זו לפעמים בשם פִּיטוֹן. המילה

הדפסה חדשה של מהדורת התלמוד הירושלמי המבוססת על כ"י ליידין הנודע יוצאת לאור מטעם המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית ונוסף בה קונטרס תיקונים.

פרופ' אלרהנד – עמית כבוד

אגודת שוחרי האקדמיה
ללשון העברית ערכה
ערב עיון חגיגי לכבוד
פרופ' **יעקב אלרהנד**
עם קבלת התואר
"עמית כבוד של
האקדמיה ללשון
העברית" ובמלאות
לו שבעים וחמש שנים.

דיקמן, בר-אשר, אלרהנד ובלאו

המעמד היה בירושלים ביום י"ד באייר תשס"ה (23 במאי 2005).
התואר הוענק לפרופ' אלרהנד "על עזרתו החומרית לאגודת
שוחרי האקדמיה, על תרומתו להשרשת הלשון העברית וספרותה
באוניברסיטת וינה במסגרת החינוך היהודי בעיר הזאת ובקהילה
היהודית באוסטריה ועל פעולתו למען חינוך יהודי ציוני ולמען
מחקר תולדות הציונות".

פרופ' **משה בר-אשר** סיפר על נער פליט שואה שהיטלטל בעולם
והגיע למזרח הרחוק ואחר כך לגרמניה עד שקבע את מגוריו
בווינה והתבסס בה. שנים רבות הוא שקוע בעבודתו החינוכית –
היהודית והציונית – מתוך אהבת התרבות העברית והלשון
העברית ומתוך נאמנות גדולה למדינת ישראל.

חבר האקדמיה ד"ר **עמינדב דיקמן** הרצה על "שירי בית המדרש
של ביאליק". פרופ' **יהושע בלאו** הגיש לפרופ' אלרהנד את תעודת
עמית הכבוד.

חברים חדשים

בישיבת מליאת האקדמיה שהייתה ביום כ"ט בטבת תשס"ה
(10 בינואר 2005) נבחרו הפרופסורים **שמואל (סטיבן) פסברג**
ואורה (רודריג) שורצולד לחברים יועצים. הפרופסורים **אנחל**
סאנז-בדילוס וראובן (ריצ'ארד) שטיינר נבחרו לחברי כבוד.

שמואל (סטיבן) פסברג הוא פרופסור חבר באוניברסיטה
העברית בירושלים ומכהן בה כסגן הדיקן בפקולטה למדעי
הרוח. התחומים העיקריים במחקרו: עברית המקרא והעברית
של קומראן, ארמית לתקופותיה ובכללה הארמית החדשה.
מפרסומיו: *A Grammar of the Palestinian Targum*;
Fragments from the Cairo Geniza (1990); סוגיות
בתחביר המקרא (תשנ"ה). פרופ' פסברג עורך (עם אהרן ממן)
את כתבי העת "מסורות" ו"מחקרים בלשון".

אורה (רודריג) שורצולד היא פרופסור מן המניין במחלקה
ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן. פרופ'
שורצולד חוקרת את העברית בת זמננו, בייחוד בהיבטי
מורפולוגיה, ואת הספרדית היהודית, בייחוד בתרגומי לאדינו.
מפרסומיה: *Modern Hebrew (2003)*; פרקים במורפולוגיה
עברית (תשס"ב); מילון למונחי בלשנות ודקדוק (עם מיכאל
סוקולוף; תשנ"ב). פרופ' שורצולד היא נשיאת החוג הישראלי
בלשנות (מיסודו של חיים רוזן) ונשיאת האגודה הישראלית
לחקר שפה וחברה.

אנחל סאנז-בדילוס הוא פרופסור לעברית באוניברסיטת
Complutense במדריד ומנהל ה-Real Colegio
Complutense באוניברסיטת הרווארד. תחומי המחקר
העיקריים שלו הם הלשון העברית והספרות העברית בספרד
בימי הביניים – פילולוגיה ושירה.
מפרסומיו: *A History of the Hebrew Language (1993)*;
Mēnaḥem ben Saruq, Maḥberet (1986); *Las Tēšubot de*
Dunaš ben Labraṭ (1980). פרופ' סאנז-בדילוס היה נשיא
האיגוד האירופי למדעי היהדות.

ראובן (ריצ'ארד) שטיינר הוא פרופסור ללשונות שמיות
ולספרותן בישיבה יוניברסיטי. הוא עוסק בעיקר בפונולוגיה
של הלשונות השמיות ובפילולוגיה מקראית וכן בתולדות הלשון
העברית ובפרשנות המקרא.
מפרסומיו: *Affricated Šade in the Semitic Languages (1982)*;
Stockmen from Tekoa, Sycamores from Sheba;
A Study of Amos' Occupations (2003). פרופ' שטיינר
משמש נשיא אגודת ידידי האקדמיה ללשון העברית באמריקה.

חדש בסדרה "מקורות ומחקרים"

ניצנים ראשונים בחכמת המילים

מן המסורה אל ראשית המילונאות העברית

מאת אהרן דותן

תשס"ה, ז-יט+191 עמ' +מפתחות

חכמת הלשון העברית בימי הביניים
אחווה ושלושה בחכמת הלשון הערבית,
בשיטתה הבלשנית, במערכת המושגים
שלה ובמינוח. האם זה היה המצב
מתחילתו והאם גם ראשית צמיחתה של
המילונאות העברית נעוצה בהשפעת
הערבית?

המסקנה העיקרית של הספר היא כי
ראשיתה של חכמת המילים העברית
נטועה במסורה וקדמה להשפעת הערבית
ולחסות המתודה הערבית.

המחיר: 70 ש"ח (במקום 85 ש"ח)

עיצוב: סטודיו אפרת

ISSN 0793-0593

כל הזכויות שמורות, תשס"ה ©

העורכת: **טלי בן-יהודה** • קָדָר והפקה: **אורית טפרברג**
האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91034 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: acad2u@vms.huji.ac.il • אינטרנט: http://hebrew-academy.huji.ac.il